

Г. Д. Панков

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

ПРАВОСЛАВНЕ СВЯТО ПОКРОВИ В АКСІОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Г. Д. Панков. Православне свято Покрови в аксіологічному контексті культурології

Вивчено роль цінностей у формуванні маріологічного культу. Означено місце та роль аксіологічної шкали в конституюванні свята Богородичної Покрови, а також в утвердженні визначеного православною традицією порядку ставлення до цього культу. Встановлено зв'язок інформативної та перформативної функцій знакового вираження маріологічного образу, виявлено його ціннісно-орієнтуючу й регулятивну функції. Продемонстровано використання аксіологічного методу стосовно культурологічного осмислення свята Покрови як ефективного підходу до вивчення різноманітних свят.

Ключові слова: цінності, аксіологія, еортологія, маріологія, богородичний культ, сакральне.

H. Pankov. Orthodox feast of Intercession of the Theotokos in the axiological context of culturology

The purpose of this article is to comprehend the feast of the Intercession of the Theotokos, based on an axiological approach to the study of cultural phenomena.

The methodology. The research is based on an axiological approach in the context of a secular cultural science. The axiological comprehension of texts is organically combined with elements of semiotic analysis and the phenomenology of the sacred.

The results. The role of values in the formation of the Mariological cult in the content of the feast in question has been studied. It is based on the idea of patronage in its global and multifunctional aspects. It has been established that the key importance is attached to the ethical values of love and mercy in their sacred expression. The aim of axiology is demonstrated to form in the minds of people a view of the Mother of God as a solid life support and a guarantor of genuine human welfare. The essential context for understanding the feast of the Intercession is the requirement for the implementation of a person's spiritual transformation. The Mariological image is positioned as an unconditional spiritual standard that determines the indicated transformation in the aspects of liberation from carnal dependence and the achievement of spiritual purity in its sacred sense. The value-orienting and regulatory functions of this feast, as well as the relationship

between the informative and performance functions of Mariological apologetics, are highlighted. At the same time, it is emphasized that the meaning of the eorthological text is not limited to the development of information about the sacred. Through endowing the sacred image with special aesthetic effects, the text seeks to encourage the reader to carry out a spiritual transformation in relation to the Christian ideal. The semiotic effect of the majesty and glory of the Mother of God forms the corresponding effect of the figure of the righteous man and, at the same time, the cultural space of the Christian tradition with the Mariological cult.

The scientific novelty. The proposal substantiates an axiological approach to the study of the feast of the Intercession in the secular culturological paradigm. This approach is closely linked with the analysis of the semiotic effects of the constitution of the sacred image of the majesty of the Mother of God as an object of worship. The undertaken methodology makes it possible to pay attention to the efficiency of using the undertaken approach in the system of culturological eortology, the subject of which is a comprehensive study of holidays, including religious ones.

The practical significance. The results of this publication can be used in reading religious studies, cultural studies and theological disciplines, as well as in the practice of forming a humanistic culture in relation to the Orthodox tradition.

Keywords: values, axiology, eortology, mariology, sacred.

Постановка проблеми. У цій публікації актуалізовано проблему культурологічного вивчення свята Покрови Богородиці — одного з найпопулярніших свят у традиції української культури. Актуальність проблеми зумовлюється затребуваністю в наукових дослідженнях різноманітних морфологічних модифікацій культури, з-поміж яких значне місце посідають релігійні свята. Комплексне їх вивчення представлено культурологічною еортологією — дисципліною, що досліджує свята. У системі її методологічних підходів до аналізованих об'єктів істотну роль відіграє аксіологічний аналіз, який активно використовується в культурологічних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення літератури на цю тему дозволяє розмежувати її на наукові та проповідницькі публікації. У наукових публікаціях вивчаються історичні обставини встановлення та поширення розглянутого свята. Наприклад, у статті Ф. Спаського (Спасский) вивчені обставини походження свята Покрови Богородиці, а у матеріалі А. Александрова (1983) – його поширення у середньовічній Україні-Русі. Прикладами проповідницьких публікацій, присвячених розглянутому святу, є проповіді православного духовенства, особливо видатних церковних діячів Іоанна Кронштадтського (2006) та кримського архієпископа Луки (В. Ф. Войно-Ясенецького) (2007–2010). Специфікою їхнього змісту є християнський апологетичний дискурс і повчальний стиль викладу матеріалу. Тим часом в історіографії заявленої теми культурологічні публікації не виявляються. Спроба заповнити зазначену прогалину здійснюється автором цієї статті, де свято Покрови осмислюється з використанням аксіологічного підходу до вивчення культури.

Мета статті – осмислити свято Покрови Богородиці, ґрунтуючись на аксіологічному підході до дослідження культурних феноменів. Ця обставина дозволить вирішити такі проблеми: по-перше, усвідомити його ціннісний зміст та ціннісно-орієнтуючу функцію, по-друге, зорієнтувати культурологічну еортологію до вивчення церковних свят і продемонструвати евристичні можливості використання аксіологічного їх аналізу. Слід зазначити, що названа дисципліна переважно присвячена вивченню державних та цивільних свят, водночас компетенція дослідження православних свят загалом обмежується церковними авторами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігійне свято сприймається вторгненням сакрального в буденну повсякденність існування. Його антропологічну та аксіологічну суть доцільно визначити в значенні ціннісного переорієнтування свідомості людей до сакрального. Будь-яке релігійне свято є носієм священних цінностей, які охоплюють свідомість людей і водночас інтегруються в систему визначеної традицією аксіологічної шкали. «...Усі... свята святі і гідні і, розрізняючись між собою у славі, осягаються блиском Божества», – підкреслював відомий християнський подвижник Єфрем Сирин (*Сокровищница духовной мудрости. Антология святоотеческой мысли*, 2007, с. 326). У наведеному висловлюванні виявляється значення святості, що співвідноситься зі значенням

нуменозного як загального сенсу християнських свят. Їхнє місце і роль культурного життя вивичується використанням коду саява і блиску, що становлять картину божественної слави. Завдяки значенню слави Божества релігійні свята увінчуються ореолом слави й височіють над буденним життям і світськими святами.

Сакралізацію як метод конституювання релігійної культури слід розглядати в ролі контексту смислового з'ясування свята Покрови Богородиці, яке є об'єктом справжнього дослідження. Картина явлення Божої Матері юродивому Андрію у Влахернському храмі в оточенні безлічі ангелів та різних святих покликана продемонструвати особливе значення божественної слави. У Житті згаданого юродивого наводиться епізод, у якому на риторичне звернення св. Андрія до свого учня: «Чи бачиш Царицю і Пані всіх, що молиться?», той відповів: «Бачу, отче святий, і жахаюся» (Димитрій Ростовський, 2004, с. 73). Відповідно до феноменології релігії, значення страху та величі становлять єдину смислову ланку в кодифікації нуменозного. У цьому випадку йдеться не про природний страх під час зустрічі з нуменозним, а про священний страх, покликаний підкреслити побачене в значенні надприродного Іншого. Сам початок Акафіста (2016) Покрову Пресвятої Богородиці налаштовує на сприйняття цього свята в реєстрі величі, вказуючи на споконвічне обрання Царем діви Марії Царицею небесною, яка «перевищує будь-яке створіння на небі та на землі» (с. 340). Таким чином, безумовна цінність сакрального значення надає відповідного сенсу свята, що розглядається.

Основний акцент в еортології свята Покрови ставиться на ідеї заступництва Божої Матері щодо людства, яке здійснюється завдяки її предстоюванню перед Ісусом Христом. У зазначеному відношенні виникає ситуація активної участі нуменозного в забезпеченні людям блага в земному житті. Божа Мати виглядає посередником між божественно-небесним і мирським буттям у зв'язку з материнською турботою, якій надається безмежність охоплення усього живого. Цінність її материнської турботи виражається моральними цінностями любові та милосердя, значенням яких відводиться істотна роль. «Чого б нам боятися тоді, маючи Таку Заступницю, Яка любов і могутність не має межі?» – відзначав у своїй проповіді Іоанн Кронштадтський (2006, с. 385).

Звернімо увагу на дві ситуації сприйняття чудового явища Покрови. За переказами, Єпіфаній, учень юродивого Андрія, жахнувся,

побачивши диво, про що згадувалося вище. Проте заступництво Божої Матері перед Богом не жахає, а приваблює до себе свідомість християн і усуває страх перед нуменозним у зв'язку з цінністю надії, яка зумовлюється цінностями любові та милосердя до людей. На думку відомого основоположника феноменології релігії Р. Отто (2008), сприйняття нуменозного становить контраст-гармонія нескінченно жажливого і нескінченно чудового, що утворюють ситуацію величі (с. 79). Щодо картини дива Покрови головний акцент у ній ставиться не так на цінності жажливої картини величі сакрального, як на етичне значення його маніфестації. У ситуації надприродного дива Покрови предикат надприродної могутності органічно поєднується з моральними предикатами любові та милосердя, що становлять спільний простір величі священного.

Ідея заступництва світові Богородиці наділяється універсальністю та поліфункціональністю. В акафісті Покрови (2016) наводяться різні найменування, що використовуються Церквою у формуванні ореолу величі розглянутого свята: «утішителька всіх скорботних і обтяжених», «наставниця всіх, хто блукає і засліплених» (с. 342), «недужим зцілення» (с. 34), «захисниця від усякого зла своїм омофором» (с. 345), «темне полчище пристрастей і пожадлиостей наших проганяюча» (с. 346), «заступниця усіх грішників, що притікають», зокрема й грішників, котрі каються, «заступниця сущих у полоні і вигнанні» (с. 351), «притулок всіх скорботних у бідах» (с. 354), а також інші. Звертає увагу обставина, згідно з якою смисловий зміст заступництва Цариці небесної не обмежується лише охопленням природних та соціальних умов життя людей, але і включає у свій топос духовну сферу. Усі означені вище значення утворюють сакральний маріологічний код, що визначає цінності цього свята у співвіднесеності зі спільним культом Божої Матері в православ'ї.

Крім функціональних кодів, аксіологічний зміст свята, що розглядається, становить немало значень, покликаних підкреслювати безумовну міцність, незламність і надійність священної опори в особі Божої Матері, наприклад, «фортеця і огорожа» (Акафіст, 2016, с. 342), «незламний покров» (с. 351). Їхня сукупність утворює код, який умовно назвемо кодом незламного захисту. Обидва розглянуті коди разом із солярним кодом, представленим виразом «чудовий, світиться промінь сонячний омофор» (с. 349), становлять простір величі свята Покрови і загалом православного культу Богородиці.

Еортологія в аксіологічному осмисленні свят покликана зважати як на інформативну функцію текстів, так і перформативну їх спрямованість з метою спонукання адресата до певних дій відповідно до ціннісної шкали цієї традиції. Йдеться про ціннісно-орієнтуючу функцію текстів, яка чітко виражена в проповідях, спеціально присвячених святу Покрови Божої Матері. Маріологічна апологетика в проповідницьких текстах не лише покликана роз'яснити сенс і зміст богородичних свят, а і також спонукати людей, особливо християн, до гідного для християнства способу життя.

Щоб Божа Мати робила своє заступництво людям, їм потрібно виробити гідну релігійну позицію, яка, на думку Іоана Кронштадтського (2006), містить три основні умови: по-перше, віру в присутність Божої Матері, по-друге, усвідомлення своїх гріхів, по-третє, бажання допомоги святих (с. 398). Основною та необхідною умовою заступництва Богородиці висувається дотримання кожною людиною духовної чистоти. Водночас головне значення заступництва полягає в забезпеченні духовної практики очищення людей. «Так, християни, — зазначав Іоан Кронштадтський (2006), — для усіх нас покров і заступ необхідні, але особливо цю потребу відчують ті з нас, котрі намагаються проводити християнське життя, котрі вступили в боротьбу зі своїм багатострасним тілом, зі світом, з його розбещеними звичаями і правилами, і з духами злості ... » (с. 400). Відповідно до наведеної ситуації, цінність надприродного Покрову звернена в духовну сферу аскетичного способу життя, у якому істотне значення приділяється протистоянню мирським цінностям.

Для православної думки особливо важливо утвердити ідею абсолютно духовної величі діви Марії. «Чиста Діва стала Пречистою, чужою всякої скверни, що помислюється і відчувається, стала благодатно чистою, Духовною, божественною Дівою», — писав Ігнатій Брянчанинов (2006, с. 486). З одного боку, ідея Пречистої Диви покликана обґрунтувати легітимність її статусу Богородиці та непорочного зачаття Ісуса Христа. З іншого, названа ідея легітимізує етику духовної чистоти як ідеал святості, якого покликана досягти людина. Водночас православні мислителі констатують глибоку прірву між зазначеним ідеалом, носієм якого визнана Пріснодіва, та гріховним станом людей: «ми грішні, а Вона — Пречиста», як наголошував Іоан Кронштадтський (2006, с. 378). У наведеному вислові міститься повчальна функція ідеалу, що викриває грішника і орієнтує його

свідомість на досягнення духовної чистоти та праведного життя. У церковних проповідях гострота повчальної їхньої сторони набуває яскравої емоційної та риторичної конотації: «Як смердіти пристрастями? Як не процвітати у будь-якій чесноті?» — звертався до пастви Іоанн Кронштадтський (2006, с. 391).

У межах православної думки навколо свята Покрови утворено специфічну етику, націлену до піднесення людини. Її головна вимога — звертатись до заступництва Божої Матері з чистим серцем як необхідною умовою здобуття дару божественної допомоги. Істотними умовами досягнення серцевої чистоти визначаються любов та смирення. У християнстві любов є найважливішою моральною цінністю і вважається моральним обов'язком як відповіді на божественну любов до людей. У еортології Покрови істотне значення надається погляду всеохоплюючої любові Пріснодіви Марії до людей. Відповідно до етики наслідування, небесним святим християни орієнтуються не лише співчувати і любити людину окремо, але охопити любов'ю всіх людей, якою їх любить Божа Мати (*Святой праведный Иоанн Кронштадтский*, 2006, с. 380).

Іншим важливим чинником досягнення духовної чистоти проголошується цінність смирення. Зв'язок цієї цінності зі святом Покрови дозволяє визначити картину поклоніння Божій Матері перед божественним престолом. У християнській етиці смирення як самоприниження перед Богом розглядається засобом духовного піднесення особистості, водночас гордячя — шляхом її духовного падіння. Кримський архієпископ Лука (В. Ф. Войно-Ясенецький) (2007) у своєму проповідницькому слові в день Покрови Богородиці звертався до вірян із закликом: «Будемо ж і ми смиренними, не будемо високо думати про себе, щоб бути гідними постійного перебування під Покровом Пресвятої та Пречистої Богородиці та Пріснодіви Марії» (с. 535).

Викладена цитата засвідчує актуальність проблеми гідності життя під священним захистом та заступництвом. Якщо надприродне заступництво розглядається божественною милістю і проявом любові до людей Бога і Матері Сина Божого, то відповіддю на нього має бути життя особистості в ціннісному вимірі християнської етики гідності. Достойним життям вважається прагнення до досягнення і підтримання людиною чистоти свого божественного образу як уподібнення безумовній божественній чистоті. Тому заступництво Божої Матері охоплює саме грішників, котрі каються, а не грішників,

що зневажають божественний порядок. Цим самим провадиться ідея, згідно з якою можливість універсального охоплення божественним заступництвом обмежується самими грішниками. У такому разі предметом духовної турботи особистості передбачається досягнення душевної чистоти як необхідної умови божественного захисту. Саме такий стан має бути одним з головних предметів молитовного звернення до Богородиці — приборкати суєтні помисли та відновити занепалі людські душі (*Святой праведный Иоанн Кронштадтский*, 2006, с. 401).

Висновки. 1. Вивчення свята Покрови Божої Матері дозволило усвідомити інструментальну роль цінностей у формуванні системи маріологічного культу в християнстві. Його зміст ґрунтується на ідеї заступництва в глобальному та поліфункціональному його аспектах. Аксиологічну шкалу названого свята слід сприймати у двоїстій інтенції духовної творчості. В одному випадку вона спрямована на формування маріологічного образу в співвіднесеності до потреб православної релігії. Тут ключове значення надається моральним цінностям любові та милосердя до людей Пресвятої Діви, які утворюють етичний ефект щодо постаті її величі. В іншому випадку аксіологія націлена до формування у свідомості людей визначеного православ'ям порядку ставлення до маріологічного культу, який утверджує Божу Мати як міцну життєву опору і гарант справжнього людського блага.

2. Істотним контекстом осмислення свята Покрови слід визнати загальнохристиянську вимогу духовної трансформації людини як божественної подоби. У зазначеному аспекті маріологічний образ позиціюється безумовним антропологічним та моральним еталоном, що визначає зазначену трансформацію у двох її аспектах — звільнення від плотської залежності та досягнення душевної й духовної чистоти в сакральному вираженні. Ціннісно-орієнтуюча та регулятивна функції розглянутого свята чітко виражені в проповідницькій повчальній літературі. Одночасно маріологічна апологетика видається апологетикою православної традиції з її ціннісною шкалою.

3. Зміст цієї статті звертає увагу на ефективність використання аксіологічного методу в системі культурологічної еортології, предметом якої є комплексне вивчення свят, зокрема релігійних.

Перспектива подальшого вивчення цієї теми вбачається у взаємозв'язку аксіологічного підходу з іншими можливими методами вивчення культури. Потрібно досліджувати переважно

різноманітні соціокультурні функції свята Покрови. Особливо доречно простежити органічний зв'язок аксіологічного вивчення свята з семіотичним його аналізом, що дозволить усвідомити суть духовної творчості, яка презентує цінності в знаковому їхньому вираженні.

Список посилань

- Акафисты Пресвятой Богородице.* (2016). Свято-Успенская Почаевская Лавра.
- Александров, А. (1983). Об установлении праздника Покрова Пресвятой Богородицы в Русской Церкви. *Журнал Московской патриархии*, (10), 74–78.
- Дмитрий Ростовский (2004). *Жития святых*. Дмитрий Ростовский (Сост.), (Кн. II, с. 52–74). Издание Спасо-Преображенского Мгарского монастыря.
- Лука, архиепископ Симферопольский и Крымский (2010). Покров Пресвятой Богородицы. Свт. Лука Исповедник (Войно-Ясенецкий). *Избранные творения*. (с. 218–222). Лепта Книга.
- Лука, архиепископ Симферопольский и Крымский (2007). Слово в день Покрова Пресвятой Богородицы. Святитель Лука, архиепископ Симферопольский и Крымский. *Избранные творения*. (с. 534–535). Сибир. Благовонница.
- Отто, Р. (2008). Священное. *Об иррациональном в идее Божественного и его соотношении с рациональным*. А. М. Руткевич. (Пер. с нем.). Издание Санкт-Петербургского университета.
- Святитель Игнатий Брянчанинов, епископ Кавказский и Черноморский. (2006). Изложение православного учения о Божией Матери. Святитель Игнатий Брянчанинов, епископ Кавказский и Черноморский. *Собрание Сочинений*. (Т. 4, с. 483–526). Издание Украинской Православной Церкви. Полтавская епархия. Спасо-Преображенский Мгарский монастырь.
- Святой праведный Иоанн Кронштадтский. (2006). Вероучительные беседы. Слова и поучения. *Собрание сочинений*. (Т. 3). Издание Украинской Православной Церкви. Полтавская епархия. Спасо-Преображенский Мгарский монастырь.
- Сокровищница духовной мудрости. Антология святоотеческой мысли.* (2007). (Т. VIII). Издание Московской духовной академии.
- Спаский, Ф. К происхождению иконы и праздника Покрова. *Православная мысль*, IX, 138–151.

References

- Akathists to the Most Holy Theotokos.* (2016). Holy Dormition Pochayiv Lavra. [In Russian].
- Aleksandrov, A. (1983). On the establishment of the feast of the Intercession of the Most Holy Theotokos in the Russian Church. *Journal of Moscow patriarchy*, (10), 74–78. [In Russian].
- Dmitrii Rostovskii (2004). *Lives of the Saints*. Dmitrii Rostovskii (Comp.), (Book II, pp. 52–74). Edition of the Mhar Monastery. [In Russian].

- Luke, Archbishop of Simferopol and Crimea (2010). the Intercession of the Theotokos. St. Luke the Confessor (Voino-Yasenetskii). *Selected works*. (pp. 218–222). Lepta Book. [In Russian].
- Luke, Archbishop of Simferopol and Crimea (2007). Word on the day of the Intercession of the Theotokos. Saint Luke, Archbishop of Simferopol and Crimea. *Selected works*. (pp. 534–535). Sibirskaia Blagozvonitsa. [In Russian].
- Otto, R. (2008). Sacred. *On the irrational in the idea of the Divine and its relation to the rational*. A. M. Rutkevich. (Translated from German). Publication of St. Petersburg University. [In Russian].
- Saint Ignatius Brianchaninov, Bishop of the Caucasus and the Black Sea. (2006). Presentation of the Orthodox teaching about the Mother of God. Saint Ignatius Brianchaninov, Bishop of the Caucasus and the Black Sea. *Collection of works*. (Vol. 4, pp. 483–526). Publication of the Ukrainian Orthodox Church. Poltava diocese. The Mhar Monastery. [In Russian].
- Holy Righteous John of Kronstadt. (2006). Faith conversations. Words and teachings. *Collection of works*. (Vol. 3). Publication of the Ukrainian Orthodox Church. Poltava diocese. The Mhar Monastery. [In Russian].
- Treasury of spiritual wisdom. Anthology of patristic thought.* (2007). (Vol. VIII). Edition of the Moscow Theological Academy. [In Russian].
- Spasskii, F. On the origin of the Icon and the Feast of the Intercession of Theotokos. *Pravoslavnaia mysl*, IX, 138–151. [In Russian].

Надійшла до редколегії 09.12.2021